

Bijlage VWO
2015

tijdvak 1

Nederlands

Tekstboekje

Het juk van de vrijheid

(1) Voor de advocaat is vrijheid: “In een vliegtuig stappen naar een verre bestemming als ik dat wil.” Voor het jongetje is vrijheid dat je zomaar in bomen mag klimmen. De postbode associeert vrijheid met de postduif: “Dat ik overal mag vliegen.” Als je mensen vraagt wat vrijheid voor hen betekent, krijg je heel verschillende antwoorden. Maar in die antwoorden zit wel een patroon. Vrijheid is bevrijd zijn van regels en bemoeizucht van anderen. Deze visie op vrijheid is niet onschuldig en heeft grote maatschappelijke gevolgen. Het is een individualistische opvatting van vrijheid, waarin andere mensen al snel gezien worden als een bedreiging van de eigen vrijheid. In zo’n individualistische opvatting van vrijheid zijn we volledig verantwoordelijk voor ons eigen bestaan en daarmee voor de keuzes die we maken. Maximale vrijheid levert zo ook stress en faalangst op.

(2) Een prachtige illustratie van deze paradox van de vrijheid is de aanschaf van een nieuwe spijkerbroek. De keuze is duizelingwekkend. Je kan kiezen uit talloos veel modellen (rits of knopen, *raw denim* of *stone washed*, *slim fit*, *regular fit* en ga zo maar door). Uiteindelijk koop je een broek die beter zit dan ooit tevoren. Toch ben je niet gelukkig. Omdat je zo veel keuze had, ben je bang dat je de perfecte broek hebt gemist. Wat overheerst, is niet de winst ten opzichte van wat je had, maar het verlies ten opzichte van wat je had kunnen krijgen. We zijn van onze toegenomen vrijheid niet gelukkiger

geworden. Ze verlamt mensen.

(3) De angst om verkeerde keuzes te maken speelt niet alleen bij triviale zaken als de aanschaf van een spijkerbroek. Die angst steekt ook de kop op bij het kiezen van een studie, het kiezen van een partner, het krijgen van kinderen. Dit leidt tot uitstelgedrag. We willen alle opties openhouden. Vrijheid is dan niet doen wat je wilt, maar de mogelijkheid openhouden om later te doen wat je wilt. Maar dat later wordt steeds later. Wat zich hier wreekt, is dat iets te kiezen hebben, wordt gezien als vrijheid, maar gekozen hebben, voelt als een verplichting. Dan zit je vast aan de gevolgen van je keuzes. Dan heb je een studie gekozen. Dan heb je een baan. Dan ben je getrouwd. Dan heb je kinderen. De vrijheid van vandaag is de verplichting van morgen. Op deze manier is het begrip vrijheid gedefinieerd.

(4) Om te begrijpen hoe het kan dat vrijheid ook een last geworden is, duiken we de geschiedenis in. Bij vrijheid moeten veel mensen altijd denken aan het einde van de Tweede Wereldoorlog. Maar na de bevrijding van de Duitsers volgen nog vele bevrijdingen waarbij de persoonlijke vrijheid steeds meer centraal staat. In de jaren zestig en zeventig komen jongeren in opstand tegen de betutteling door ouders. Ze willen zich bevrijden van knellende tradities en een bekrompen moraal. Ze willen laten zien wie ze zijn en zich bevrijden van de bedilzucht van de gevestigde orde. Ze willen zich bevrijden, zelfs

85 van het arbeidsethos en van de
commercie. Elke bemoeienis van
buiten geldt als een inbreuk op de
individuele vrijheid.

(5) Dit radicale vrijheidsbegrip werd
90 geïnspireerd door denkers zoals
Jean-Paul Sartre. Hij stelt dat als
God niet bestaat de mens vrij is in de
keuzes die hij maakt. Maar dat be-
tekent ook dat de mens volledig
95 verantwoordelijk is voor de gevolgen
van die keuzes, zowel voor zichzelf
als voor de mensheid als geheel. Hij
moet daarom zijn vrijheid vertalen in
actie voor de mensheid. Sartre wordt
100 daarmee niet alleen een profeet van
de revolutie, maar hij zadelt mensen
ook op met een loodzwaar vrijheids-
begrip. Als het misgaat, kunnen we
de verantwoordelijkheid op niemand

105 anders afschuiven en zijn we zelf
to blame. De groei van het aantal
mensen met depressieve klachten
heeft te maken met de opkomst van
dit loodzware vrijheidsbegrip.

110 Mensen dreigen aan hun eigen hoge
verwachtingen ten onder te gaan.
(6) Het vrijheidsbegrip waarin de
mens zich loszingt van zijn omgeving
past ook wonderwel bij het idee van
115 de *homo economicus* die alleen zijn
eigen belang nastreeft. In de ideolo-
gie van de vrije markt bakt de bakker
geen brood uit caritas, maar om daar
zelf aan te verdienen. De onzichtbare
120 hand van de vrije markt zorgt ervoor
dat de mens in zijn streven om zijn
eigen belang te dienen ook het alge-
mene belang dient. Maar deze inter-
pretatie van het vrijemarktdenken
125 heeft ook een keerzijde. De vrije
markt leidt namelijk gemakkelijk tot
weinig winnaars en veel verliezers.
Zo wordt vrijheid de vrijheid van de
sterksten.

130 (7) Om weerwerk te bieden aan de
schaduwkanten van onze vrijheids-

liefde, zoals de stress en de faal-
angst, moeten we op zoek naar een
andere vrijheidsopvatting, namelijk
135 de opvatting die vrijheid aan identiteit
koppelt. Vrijheid is de mogelijkheid
om je identiteit tot uitdrukking te
brengen. Wie vrijheid koppelt aan
identiteit neemt afstand van de
140 individualistische opvatting van vrij-
heid. Mensen drukken hun identiteit
immers uit door hun verbindingen
met anderen. Ik ben vader. Ik ben lid
van de vakbond. Ik ben vrijwilliger.

145 (8) Deze verbondenheid zien we
terug in twee idealen van de leuze
van de Franse revolutie: gelijkheid en
broederschap. Gelijkheid is een voor-
waarde voor vrijheid voor iedereen.

150 Aanhangers van de vrije markt
wimpelen dat weg met het argument
dat ongelijkheid goed is voor de
economie en dat daar uiteindelijk ook
de mensen aan de onderkant van de
155 samenleving van profiteren: wordt er
niets verdiend, dan valt er ook niets
te verdelen. Internationaal vergelij-
kend onderzoek laat echter zien dat
er geen verband is tussen de mate
160 van inkomensongelijkheid en econo-
mische groei. Wel is het zo dat een
economie met volledige gelijkheid
slecht is voor de motivatie van de
burgers om te ondernemen. Het is
165 echter een denkfout om daaruit te
concluderen dat meer ongelijkheid
leidt tot meer economische groei. De
economische voordelen van ongelijk-
heid zijn dus een mythe, de sociale
170 nadelen zijn daarentegen reëel.

Wereldwijd zijn er cijfers verzameld
over tienerzwangerschap, levens-
verwachting, moorden, obesitas en
onderwijsprestaties in verschillende
175 landen. Het blijkt dat de mate van
inkomensgelijkheid doorslaggevend
is voor succes of geen succes.

(9) We kunnen alleen kiezen voor meer gelijkheid als we ons met elkaar verbonden voelen. En zoals we hebben gezien is dat met onze keuze voor een heel individualistische opvatting van vrijheid lastig. Waarom zouden we ons om elkaar bekommeren? Veel mensen denken dat geloven in broederschap naïef is. Mensen zijn toch egoïstische wezens die alleen hun eigen belang nastreven? Nieuwe wetenschappelijke inzichten leren ons dat dit beeld niet klopt. Mensen zijn juist groepsdieren. Hersenonderzoek laat zien dat mensen pijn ervaren als ze worden buitengesloten. Het onderzoek laat ook zien dat sociaal gedrag besmettelijk is. Als anderen aardig zijn, zijn wij dat ook.

(10) Dit betekent niet dat broederschap vanzelf ontstaat. De meeste mensen stellen zich sociaal op, maar niet alleen goed gedrag blijkt besmettelijk te zijn, slecht gedrag ook. Zodra mensen vermoeden dat anderen de boel flessen, zijn ze niet meer bereid om zichzelf sociaal op te stellen. Deze uitkomst is van groot belang voor de inrichting van de samenleving. In een grootschalige, bureaucratische organisatie als onze samenleving overheerst eerder het wantrouwen dan het vertrouwen: mensen hebben het idee dat de onpersoonlijke instituties geen recht doen aan hun omstandigheden en vrezen bovendien dat anderen erin slagen misbruik te maken van de voorzieningen. Het is daarom noodzakelijk om het potentieel voor broederschap op een andere manier te mobiliseren. Het is moeilijker om vertrouwen te hebben in vreemden dan in mensen die je kent. Een beroep op broederschap werkt daarom niet in grootschalige verbanden. De bereid-

heid om iets voor elkaar te doen, neemt juist toe in kleinschalige verbanden.

(11) Net als vrijheid en gelijkheid heeft ook broederschap een schaduwkant. Broederschap kan leiden tot dwingend conformisme waardoor op den duur andersdenkenden kunnen worden uitgesloten. De neiging om vooral iets over te hebben voor mensen die je kunt vertrouwen en die op je lijken, kan ontaarden in groepsvorming. Broederschap wordt dan gevoed met vijandigheid tegen buitenstaanders. Het is de harde achterkant van de onderlinge saamhorigheid. Het is daarom van belang om geen van de idealen te verabsoluteren. Opgelegd conformisme tast de vrijheid aan. Vijanddenken tast de gelijkheid aan.

(12) In de Franse revolutie was 'Vrijheid, Gelijkheid, Broederschap' niet voor niets één leuze. Het ene ideaal kon niet zonder het andere. Het gaat altijd om het streven naar een balans tussen de drie idealen. Maar vandaag de dag is een individualistische opvatting van vrijheid dominant. Dat is ten koste gegaan van gelijkheid en broederschap. Zo hebben we een samenleving gecreëerd waarin vrijheid leidt tot stress, faalangst en wantrouwen. Waarin vrijheid vooral de vrijheid van de sterksten is. Waarin gelijkheid wordt gezien als een overbodige luxe en waar broederschap iets is voor naïeve sukkels. Het is ook een samenleving die op gespannen voet staat met de menselijke aard, want mensen zijn groepsdieren. Wat we met onze individualistische vrijheidsopvatting ook opgeven, is het idee van een collectieve lotsbestemming. We zien onszelf als meester over ons eigen bestaan, maar beschouwen de

wereld als een onveranderlijk ge-
geven. Dat is een enorme vrijwillige
beperking van onze vrijheid. Het
275 moet daarom mogelijk zijn om een
samenleving te creëren met meer

vrijheid, gelijkheid en broederschap.
Een samenleving waarin mensen
beseffen dat ze anderen nodig heb-
280 ben om te worden wie ze willen zijn.

naar: Pieter Hilhorst

uit: De Groene Amsterdammer, 18 april 2012

Tekst 2

Digitaal panopticum¹⁾

(1) Er lijkt niet veel meer over van de
utopische verwachtingen waarmee
de opkomst van internet gepaard
ging. Het web zou de traditionele
5 politieke en economische ver-
houdingen overhoop halen. De ver-
wachting was dat het web de weg
zou vrijmaken voor de ultieme be-
vrijding van het individu. Zo gaven
10 mediatheoreticus Mark Deuze en
journalist Henk Blanken in de essay-
bundel *PopUp* (2007) nog hoog op
van de 'Yahoo-generatie', die heel
anders met de media zou omgaan,
15 "van alles door elkaar, obsessief
communicerend, desnoods over
niets, en vooral: loyaal aan niets of
niemand en wantrouwig ten opzichte
van alles wat met institutionele
20 autoriteiten te maken heeft: zorg-
verzekeraars, politiek, journalistiek."
Onder meer de opkomst van het web
zou het lot kunnen bezegelen van de
oude media en de traditionele poli-
25 tiek, gedragen door publieke om-
roepen, dagbladen en politieke
partijen.

(2) Nog geen decennium later blijken
die utopische verwachtingen naïef en
30 grotendeels achterhaald. De hoeveel-
heid fora, blogs en informatiebronnen
mag fenomenaal toegenomen zijn,

wetenschappers worstelen met de
vraag of die groei inderdaad heeft
35 geleid tot meer zeggenschap en
politiek *empowerment* van de
burgers. Dat het web in landen in
crisis, zoals Tunesië en Egypte, een
sleutelrol heeft gespeeld wordt door
40 niemand betwist, maar de vraag is
hoe blijvend het democratisch
potentieel van het web op termijn is.
(3) In de ogen van sommige theo-
retici hebben sociale netwerken en
45 computer- en internetbedrijven zoals
Google, Apple en Microsoft om-
gevingen gecreëerd die de gebrui-
kers autonomie suggereren maar hen
in feite onderwerpen aan een nieuw
50 disciplinair regime. Om te mogen
meedoen, geeft de gebruiker in het
systeem privégegevens en andere
data prijs die, onder meer door
cookies, profilering mogelijk maken
55 en hij wordt ervoor beloond met de
mogelijkheid tot sociale communi-
catie, informatie, bestellingen en
financiële transacties.

(4) Bedrijven en instellingen hanteren
60 uit economische overwegingen de-
zelfde methoden, waarmee onze
identiteit als het ware wordt overge-
nomen. En aan deze ontwikkeling
lijkt voorlopig geen eind te komen.

65 Enerzijds is het aanpassen van de
wet- en regelgeving aan de snelle
technologische ontwikkelingen lastig,
anderzijds zijn overheden huiverig
om maatregelen te nemen uit angst
70 om achterop te raken zoals bedrijven
niet moe worden te beargumenteren.
(5) Uit het gedrag van webgebruikers
blijkt intussen niets van wantrouwen
en trouweloosheid, volgens de
75 auteurs van *PopUp* kenmerkend voor
de 'Yahoo-generatie'. De gebruikers
lijken te denken dat ze zich geen
zorgen hoeven te maken zolang ze
zelf niets illegaals doen. Ze nemen
80 het voor lief dat Gmail hun
mailverkeer scant, dat bedrijven hun
koopgedrag kunnen volgen en de
iPhone hen precies kan lokaliseren –
in ruil voor de geneugten die het web
85 biedt. Volgens de Amerikaanse jurist

Daniel Solove is het een misvatting
dat privacy in de eerste plaats
betrekking heeft op het verbergen
van bepaalde gedragingen en
90 opvattingen. Privacy gaat om onze
mentale en fysieke autonomie, om
vrijheid van denken en handelen, om
persoonlijke veiligheid en gebor-
genheid. De utopie van ongebreidel-
95 de vrijheid in cyberspace heeft inmid-
dels plaatsgemaakt voor de schrik-
beelden van een digitaal panopticum.
Het gedrag van alle burgers – via
internet en andere apparatuur die
100 ons kan traceren, zoals webcams en
telefoons – wordt tegenwoordig
nauwgezet in kaart gebracht. Een
samenleving kortom die het midden
houdt tussen de werelden van
105 Orwell, Kafka en Huxley²⁾.

naar: Frank van Vree

uit: De Groene Amsterdammer, 13 juni 2012

noot 1 Het woord 'panopticum' kent meerdere betekenissen, waaronder:

- een wassenbeeldenmuseum waarin individuen te kijk staan;
- een gevangenis waarin alle cellen vanuit één centraal punt in de gaten gehouden kunnen worden.

noot 2 Orwell, Kafka en Huxley zijn auteurs van boeken met een pessimistische visie op de maatschappij.

“Ik voel me veiliger dan op de snelweg in Nederland”

Een dagbladmedewerker blogt een week lang over zijn ervaringen tijdens een bezoek aan de Zuidpool, op uitnodiging van de Amerikaanse National Science Foundation.

(1) Op de top van Observatory Hill, een vulkanische kegel van een paar honderd meter hoog, staat een groot houten kruis. Al bijna honderd jaar. Het werd begin 1913 opgericht ter nagedachtenis van kapitein Robert Scott en zijn expeditiegenoten, die een jaar eerder niet alleen tot de ont-hutsende ontdekking kwamen dat ze de race naar de Zuidpool hadden verloren van Roald Amundsen, maar die op de terugweg, slechts 150 kilo-meter van hun basis, omkwamen van de kou en honger.

(2) Een eeuw later ligt aan de voet van Observatory Hill een compleet Antarctisch dorp. McTown, zoals McMurdo Station vaak wordt ge-noemd, is een schoolvoorbeeld van een grote wetenschappelijke basis in een onherbergzame omgeving: een samenraapsel van containerachtige gebouwen, loodsen, brandstoftanks en barakken – en een klein kerkje, de ‘Chapel of the Snows’, met een ge-brandschilderd raam dat uitzicht biedt op Mount Cook.

(3) McMurdo telt deze maand ruim 900 inwoners: gerenommeerde wetenschappers en jonge promovendi, maar ook technici, onderhouds-monteurs, keukenpersoneel en een kapper. Hier kun je tijdens de lunch aan één tafel zitten met een Amerikaanse pinguïnonderzoeker,

een loodgieter en een NASA-astronaut die op het Zuidpoolijs jacht maakt op meteorieten.

(4) Antarctica is een gevaarlijk en vijandig continent, en een ongeluk zit in een klein hoekje. Iedereen die de basis verlaat voor een korte of lange expeditie ‘in het veld’ is verplicht een vier uur durende cursus te volgen waarin alle risico’s en veiligheidsmaatregelen de revue passeren. Ik moest er vanmiddag ook aan gelo-ven. Nu weet ik precies hoe ik in geval van nood drie dagen op het ijs kan overleven.

(5) Vanavond klom ik naar de top van Observatory Hill, vanwaar je een prachtig uitzicht hebt over de Ross-ijszee, Mount Erebus en de gletsjers van de Royal Society Range. Morgen gaan we het ijs op – hetzelfde ijs dat een eeuw geleden nog de levens van een groep ervaren ontdekkings-reizigers opeiste. Maar de National Science Foundation laat niets aan het toeval over, en ik voel me veiliger dan op de snelweg in Nederland. Tegelijkertijd realiseer ik me dat er nu geen kruis zou hebben gestaan op ‘Ob Hill’ als Amundsen en Scott aan alle hedendaagse voorschriften en protocollen hadden moeten vol-doen. Dan was ook nooit een slordige honderd jaar geleden de Zuidpool al voor het eerst bereikt.

naar: Govert Schilling

uit: de Volkskrant, 8 december 2012

Omstreden wetenschap

(1) Het gezag van de wetenschap is tanende – wanneer we althans afgaan op uitlatingen van publicisten en onderzoekers. En het moet gezegd: er zijn inderdaad tekenen die daarop wijzen. Wie herinnert zich niet de campagne om jonge meisjes te vaccineren tegen het baarmoedershalkanker veroorzakende HPV-virus, die pijnlijk mislukte als gevolg van een effectief geruchtencircus op internet; of de uitgelekte e-mails van onderzoekers van de IPCC, het internationale panel dat zich bezighoudt met klimaatverandering, waaruit zou blijken dat zij hun resultaten welbewust manipuleerden. In beide gevallen deden de media volgens enkele critici méér dan alleen de erosie van het vertrouwen in de wetenschap weerspiegelen.

(2) Dat deze voorstelling van zaken te simpel is, blijkt uit de onlangs verschenen bundel *Onzekerheid troef*. *Het betwiste gezag van de wetenschap* onder redactie van Huub Dijkstra en Rob Hagendijk. Enquêtes wijzen erop dat een grote meerderheid van de bevolking nog altijd een groot vertrouwen koestert in wetenschap en technologie. Een ander, belangrijker bezwaar dat de auteurs inbrengen tegen de idee van een kwijnend prestige van de wetenschap is, dat de vertrouwenskwes- tie veel te absoluut gesteld wordt. Om te begrijpen waarom ‘de’ wetenschap niet langer over een vanzelfsprekend gezag beschikt, moet haar positie vanuit een meervoudig perspectief worden gezien. Onderzoekers en instellingen opereren immers in een

ingewikkeld politiek en economisch krachtenveld.

(3) De idee dat ‘de’ wetenschap aan gezag heeft ingeboet, is historisch gezien aanvechtbaar. Natuurlijk, haar beoefenaren beschikten in vroegere, van standsgewoonte doortrokken samenlevingen onmiskenbaar over een zeker prestige. Ook toen waren echter veel van hun inzichten al onderwerp van vaak bittere controverses. Veel opvattingen en theorieën waren rechtstreeks verbonden met maatschappelijke en politieke krachten, zoals de geschiedenis van uiteenlopende disciplines, van de medische wetenschap en de geschiedschrijving tot de sociale wetenschappen, laat zien.

(4) Ook nu gaan politieke en wetenschappelijke meningsverschillen in veel, vaak saillante gevallen hand in hand. Deze bestrijken een gebied dat varieert van de biologie en de psychologie tot de economie. Tegelijkertijd is er een groot verschil met vroeger: nu speelt de strijd tussen elkaar beconcurrerende opvattingen zich meer dan ooit af in de media. Die ontwikkeling begon, wat Nederland betreft, in *de Volkskrant*, die al vroeg furore maakte met geëngageerde journalistiek over wetenschap en samenleving en breidde zich in de volgende decennia gestadig uit.

(5) Of het nu gaat om discussieprogramma’s, opinierubrieken, nieuwsuitzendingen of boekenpagina’s – sinds de jaren negentig is de wetenschapper eenvoudig niet meer weg te denken uit de media. Het gezag van de wetenschap is

85 tegenwoordig discursief: het moet,
net als in het geval van politieke en
andere maatschappelijke instituties,
in het communicatieve handelen
worden gerealiseerd. Wetenschap-
90 pers zijn gedwongen zich te verstaan
met de media – zoals ze zich ook

moeten verstaan met andere
krachten die voortdurend op hen
inwerken, te beginnen met politieke,
95 financiële en economische machten.
En iedereen in de wereld van de
wetenschap weet hoe moeilijk dat is
– vooral in deze tijd.

naar: Frank van Vree

uit: De Groene Amsterdammer, 21 maart 2012

De teksten die voor dit examen gebruikt zijn, zijn bewerkt om ze geschikt te maken voor het examen. Dit is gebeurd met respect voor de opvattingen van de auteur(s). Wie kennis wil nemen van de oorspronkelijke tekst(en), raadplege de vermelde bronnen. Het College voor Toetsen en Examens is verantwoordelijk voor vorm en inhoud van dit examen.